

Kiss Gy. Csaba

A kalocsai zsidók emlékezete

Magóné Tóth Gyöngyi: *Zsidók Kalocsán és környékén*

(Kalocsai Múzeumbartók Köre, Kalocsa 2009)

És akkor halt meg az utolsó pataji zsidó, mesélte egyszer apám unokatestvére. Szomorú eseményként tartotta számon, mint amikor végleg eltűnik valami az életünkben. Arra már nem emlékszem, hogy hívták az illetőt, azt tudom csak, hogy a hetvenes évek elején lehetett. Dunapatajon a kiengedés idején még mintegy száz főből állt a közösség. Hozzá tartozott a magyar falu világához a „zsidó”, szándékosan így írom, kiemelve a megnevezést, és semmiképpen nem próbálnék hozzá magyarázatot, meghatározást tenni, hogy felekezeti vagy etnikai hovatartozásra gondolok-e. Úgy éreztem, két világháború között fölnőtt nagynéném nem ismerte azt a válaszkényszert, miszerint a zsidókérdésről szólva csak kétféle beszédmód lehetséges, vagy filo- vagy antiszemita-ként kell hozzászólni. Az ő számára a „zsidó” valamiképpen rendi kategória volt. Ahogy voltak urak, iparosok, nagygazdák, földművesek, napszámosok, úgy zsidók is. Mint külön rendi csoport. Volt közöttük ilyen meg olyan is, fűzte hozzá a magyarázatot. Volt, akit szerettek a faluban, volt akit nem. Nem igazán értették, mi történt, amikor elhurcolták őket.

Amikor kezembe került Magóné Tóth Gyöngyi *Zsidók Kalocsán és környékén* című tavaly megjelent kötete, önkéntelenül a pataji vonatkozásokat kerestem benne először, hiszen úgy tudtam, hogy 1944 májusában innen is a kalocsai gettóba kellett bevonulniuk a rendelkezések szerint zsidónak minősülő személyeknek. Találtam sok érdekes adalékot a könyvben, ám magáról a vállalkozásról is érdemes bővebben szólni. Helytörténet, kisebbségtörténet, számadás az eltűnt (elpusztított, szétszóródott) kalocsai zsidóságról. Jó szándékú munka. Való igaz, a város múltjának kevésbé ismert részével ismerkedhünk meg belőle.

A könyv lényegében két fő részből áll. Az első egy történeti összefoglalás, a második pedig interjúkban elmondott visszaemlékezések (többségében volt kalocsai zsidó családok tagjai mondják el emlékeiket, valamint kalocsaiak, akik kapcsolatban voltak velük). Nyolc fejezetben tárgyalja a szerző az érseki város zsidó közösségének a múltját. Az első két fejezetben az „előtörténettel” ismerkedhet az olvasó, lényegében addig az időpontig – az 1840-es évek elejéig –, amikor letelepedhettek a városban izraelita vallású személyek. Ez a bevezető kissé iskolás, akármennyire tiszteletre méltó is Gyurgyák János 2001-ben megjelent nagyszabású könyve a zsidókérdésről, a zsidó felekezet/népcsoport hazai történetének gazdag szakirodalmi van, melyet érdemes lett volna figyelembe venni. A következő négy fejezetben kronologikus rendben tárgyalja a kalocsai zsidóság múltjának meghatározó eseményeit. Tulajdonképpen évek szerinti bontásban, ami sűrűsödést és ritkulást jelent attól függően, melyik esztendőben történtek fontos dolgok a zsidó közösség életében. Árnyalt és gazdag képet kaphatunk a várostörténet zsidó vonatkozásairól – mind az eddigi helytörténeti munkák, mind levéltári források alapján. A hetedik fejezet (*A megsemmisítés*) a tragikus 1944-es esztendővel foglalkozik, a nyolcadik pedig a város zsidó mártírjainak a névsora, haláluk helyének a megjelölésével. Óvatosan kísérletnek nevezi alapos kutatómunka alapján elvégzett összesítését Magóné Tóth Gyöngyi, s föltehetőleg igaza van, hat és fél évtized múltán nem könnyű pontos leltárt készíteni. Elgondolkodtató, hogy a kommunista korszak mennyire nem tartotta fontosnak e tekintetben sem a múlttal való szembenézést. Kissé furcsa szerkesztői megoldás, hogy a történeti áttekintést mintegy

lezárva következik a szakirodalom, az angol és héber nyelvű rezümé, értelmetlenül különválasztva a visszaemlékezésektől.

A kötet igazi csemegéje a *Családtörténetek* cím alá rendelt rész. Tizenkét interjúban mondják el családok szerinti bontásban Kalocsához fűződő emlékeiket a város egykori zsidó közösségéhez tartozó személyek. A mai történeti szakirodalomban oral historynak nevezett interjúkról van szó. Ami a múlt föltárásának fontos eszköze, hiszen így az életmód, a mindennapok, a mentalitás megannyi részletéről kaphatunk plasztikus képet. A szerzőnek a Los Angelesben élő Kálmán Gábor segített e beszélgetések elkészítésében. Nézetem szerint ez a könyv legértékesebb része. Fontos adalékokat kapunk itt a két világháború közötti, 1945 utáni kalocsai polgári életformához, a vallásos és szekularizált zsidóság szokásaihoz, arról, hogy milyenek voltak az előítéletek, milyen volt az együttélés, mik voltak a terjedő antiszemita propaganda következményei a városban. És nem utolsósorban arról, hogy miként élték át a zsidók a vészidőszak borzalmait, a szegedi internálótáborát, a pesti gettót, vagy az ausztriai Strasshof táborát, hogy milyen kálváriát jártak meg 1944–45-ben, és nem egyszer utána is. A legtöbbet az egyéni sorsok mondják el. Bevilágítanak a magyar pokol nem egy bugyrába.

Az interjúk készítésében segítő Kálmán Gábor nagyapját, Kálmán Józsefet 1919-ben Szamuely pribékjei végezték ki ellenforradalmi tevékenység miatt. A kommunista rendszerben az unokát sehova nem vehették föl egyetemre. Dunapataj egyik zsidó származású 19-es mártírrjáról, Schwartz Józsefről is olvashatunk a könyvben. Nem világos sajnos a szövegből, hogy a pataji csatában szenvedett-e végül hősi halált. Szerzőnk azt írja: „Schwartz József Kalocsa és Dunapataj között, a fehérek és a vörösök között kialakult csatában esett el.”, ám a lábjegyzetben az unokákra hivatkozva azt állítja, hogy őt is fölakasztották. Dunapatajon jelentős tűzharc bontakozott ki június 23-án a fölkelők és a vörös különítményesek között, számosan meghaltak az ütközetben, 48 halottat azonosítottak később a csataterén. A kommunista terrorlegények a falu utcáján, házaiban is nem egy embert lemészároltak, végül szadista nyilvános akasztásokkal álltak bosszút Szamuely emberei a diktatúra ellen fölkelt falun.

Értékes kiegészítést jelentenek a családtörténetekhez a *„Régen volt, hogy is volt...”* című, terjedelmét tekintve meglehetősen rövid fejezet val-

lomásai. Itt olyan kalocsaiak szólnak meg, akik kapcsolatban voltak a helybeli zsidósággal, zsidó családnál dolgoztak, baráti kapcsolatban voltak velük. Az emlékezet másik, többségi oldalával találkozhatunk itt. Persze valószínűleg ebben az esetben is igaz, hogy a többség általában kevesebbet tud a kisebbségről, mint a kisebbség a többségről. Érdekes lett volna még többet olvasni arról, miképpen van jelen, egyáltalán jelen van-e valami módon a mai kalocsaiak – nyilvánvalóan az idősebb nemzedék képviselőiről beszélhetünk ebben a vonatkozásban – tudatában a városban élt egykori zsidó polgártársaik emlékezetére.

Ha csemegéről beszéltem a családtörténeti visszaemlékezések kapcsán, Magóné Tóth Gyöngyi könyvének másik fontos értékét, a *Fényképalbumot* is dicsérettel kell említeni. Előszörban a régi fényképek okán, arcok és jelenetek hozzák közel a mai olvasóhoz az eltűnt világot. A fekete-fehér képek minőségén viszont bizonyára lehetett volna javítani. Elgondolkodtatóak a kalocsai zsidótemetőről készült fölvételek. Szinte hihetetlen, hogy a főutcáját pazarul följújtó város vezetőinek csak 2009-ben jutott eszébe, hogy megtisztítsák és rendbe hozzák.

Vitathatatlán a szerző nemes szándéka, hogy megvilágítsa a mai és a következő nemzedékeknek a város XIX-XX. századi múltjának ezt az elfeledett fejezetét, szembesítse az olvasót a kalocsai zsidók 1944-es tragédiájával. Van azonban egy-két hely a könyvben, ahol szerintem árnyaltabban, illetve egyértelműbben fogalmazhatott volna. Nem hiszem, hogy a „vészidőszak” felé vezető út (V. fejezet) 1920-ban kezdődött volna, hogy egyenes ok-okozati láncolat vezetett az első világháború végének és a 19-es kommünt bíráló propaganda antiszemitizmusától a holokauszt borzalmáig. Félreérthető és félremagyarázható az a bekezdés (63. lap), amelyben arról ír, hogy 1944. június 18-ra virradóra a kalocsai zsidókat elszállították a vasútállomásra, mert így fejezi be a leírást: „Alig két órával az indulás után ünnepléses szentmisét tartottak 9 órakor a székesegyházban, 10 órakor a református imaházban Horthy Miklós kormányzó 76. születésnapja alkalmából.” Lehet, hogy a történetek drámaiságát akarta kiemelni, de ebben a formában akár insznuációnak is olvasható. Nem éppen az előítéletek fölszámolását szolgálja.

Lengyelországban írom e sorokat, természetesen jut eszembe a lengyelek érzékenysége is. A „nagy” világban, mélyen igazságtalanul, Ausch-

witz sokak számára Lengyelország. Mintha a lengyelek építették volna a XX. század egyik borzalmas jelképét, a megsemmisítő tábort, mintha ők gyűjtötték volna oda a zsidókat és számos egyéb nép fiait-lányait. Ezért súlyos hibának tartom a kötetnek azt a mondatát, miszerint „A jelenleg is élők közül mindössze ketten jártak meg Lengyelországot, a legnagyobb megsemmisítő tábort.” (65. lap). Lengyelországot 1939 szeptemberében hősies honvédő háború után fölosztotta két totalitárius birodalom: a náci Németország és a kommunista Szovjetunió. Vagyis ek-

kor nem létezett, legfőbb föld alatt. A toleranciának minden irányban érvényesülnie kell. Lehet, hogy kifogásaim valójában a szerkesztői munkát illetik. Néhány apró pontatlanság és kisebb stilisztikai döccenők miatt sem ártott volna alaposabban átfésülni a szöveget.

Kifogásaim ellenére összefoglalva azt mondhatom, jóérzéssel hajtottam be a könyv fedelét. Hiányt pótol a kalocsai zsidók múltját bemutató munka. Fontos eredmény, hogy megszületett. A város múltjának ez a fehér foltja többé nem fehér folt.



Roskó Gábor grafikája